

STUDII ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

OBSERVAȚII PRIVIND FUNDAȚIILE DE BISERICĂ DESCOPERITE LA VOLOVĂȚ (JUD. SUCEAVA)

COSTICĂ ASĂVOAIE

Este un lucru binecunoscut și aproape unanim acceptat faptul că în studierea perioadei medievale a istoriei spațiului românesc un rol deosebit revine arheologiei. De cele mai multe ori, informația arheologică intră în circuitul științific sub forma concluziilor arheologului descoperitor, în puține cazuri cei care preiau informația având posibilitatea și șansa de a verifica valabilitatea aserțiunilor.

Este necesar, însă, ca atunci când se constată anumite inadvertențe, acestea să fie semnalate pentru a se diminua sau înlătura suspiciunile care, nu odată, își fac loc în mintea celor care se ocupă de problemele epocii medievale. Revenirea ra unor aspecte, chiar și după o perioadă de timp mai îndelungată, nu poate fi decât benefică pentru știința istorică. Paginile de față se doresc un motiv pentru reluarea discuțiilor asupra unui obiectiv arheologic semnificativ, descoperit de mai multă vreme și publicat acum mai bine de un deceniu, anume asupra resturilor bisericii descoperite la Volovăț (jud. Suceava), care – în opinia autorului cercetării – ar data din a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹. Cele ce au dus la reactualizarea unui atare subiect sunt – în primul rând – anumite neconcordanțe între text și ilustrații. La acestea se mai adaugă câteva interpretări care – la o analiză atentă – se dovedesc a nu fi întrutotul convingătoare.

O primă problemă ce merită a fi discutată este aceea a modului în care a evoluat săpătura arheologică. Astfel, dacă în textul publicat se afirmă că după săparea primei secțiuni, S. I, „Cercetările au continuat prin trasarea secțiunilor II-V și apoi prin degajarea pământului pe o mare suprafață, în vederea

---

¹ Al. Artimon, *Câteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în SCIVA, 32, 3, 1981, p. 382-405.

dezvelirii bisericii și a cimitirului din zona ei ², în fig. 3³, la care se face trimitere, se poate lesne observa că s-a procedat cu totul altfel; după săpărea S I și S II s-a procedat la dezvelirea integrală a jumătății de N a bisericii. Că așa este, se dovedește prin cel puțin două elemente, anume numerotarea mormintelor și poziția S III și S IV. Dacă primele 10 morminte, numerotate de către cercetător în ordinea descoperirii, apar în S I și S II, M₁₁ este notat în suprafața decopertată la N de biserică. Firesc ar fi fost ca acesta să apară în S III⁴. Mormintele din S III și S IV însă, sunt numerotate în continuarea celor din suprafața de la N de biserică.

Amplasarea S III și S IV dezvăluie faptul că în momentul în care acestea au fost trasate se cunoșteau detaliile planimetrice ale obiectivului, ceea ce nu era posibil doar pe baza datelor obținute din cercetarea întreprinsă în S I și S II. Existența absidelor laterale și punctele de decroș ale acestora nu sunt elemente care să poată fi sesizate decât prin dezvelirea lor, cel puțin în cazul aflat în discuție.

Simpla neconcordanță dintre cele afirmate în text și realitatea relevată de planul general ar putea fi considerată nu tocmai semnificativă. Trebuie însă atrasă atenția asupra faptului că strategia după care a evoluat săpătura a creat posibilitatea pierderii unor informații de ordin stratigrafic care, în măsura în care acestea vor fi existat, puteau completa imaginea monumentului ca și baza criteriilor de datare. Astfel, dacă S II era amplasată în așa mod încât unul dintre profile să coincidă cu axul longitudinal al bisericii, exista șansa de a surprinde anumite indicii ale organizării de șantier a vechilor constructori pe baza cărora se puteau obține date despre sistemul de boltire. Păstrarea unui martor transversal la nivelul naosului, de la care cel puțin unul dintre profile să aibă corespondent în cel puțin unul din profilele secțiunilor exterioare, atât la N cât și la S, putea să aducă un plus de informație. În sfârșit, amplasarea și orientarea S.V nu este deloc de natură să conducă la sesizarea vreunei limite a cimitirului, ea având – în poziția în care s-a trasat – caracterul unui sondaj. Cu excepția mormintelor, orice alt complex ce putea apare aici ar fi fost dificil de pus în relație cu o anumită etapă din evoluția bisericii.

În privința datării, autorul cercetărilor a ajuns la concluzia că monumentul descoperit a fost construit în secolul al XIV-lea, foarte probabil în timpul domniei lui Petru I Mușatinul. Argumentele aduse în sprijinul unei atare afirmații sunt relativ diverse și merită a fi repuse în discuție. Primul indiciu ar fi cel stratigrafic. Din acest punct de vedere, „nivelul de construcție al bisericii,

² *Ibidem.* p. 386.

³ Este planul general de săpătură, reprodus în lucrarea de față în fig. 1.

⁴ Vezi aceeași fig. 1.

vizibil în multe locuri sub forma unei dungii de mortar, se află *la partea superioară a unui strat de pământ de culoare brun deschis* (fig. 2b și 4) ... destul de sărac în materiale, în el fiind găsite rare fragmente ceramice din secolul al XIV-lea (a doua jumătate) și bucăți de mortar⁵. Dacă fig. 2b, la care se face trimitere, este nerelevantă datorită slabei calități a reproducerii forografiei în tipografie, în desenul din fig. 4⁶, dar și în profilul redat în fig. 6⁷, acest strat de pământ brun deschis este bine reprezentat, cu diferența față de text că acesta *căpăcuiește* fundațiile bisericii. De altfel, la distanță de o pagină față de fragmentul citat mai sus se afirmă că „s-a stabilit că fundațiile bisericii au fost adâncite de la baza stratului de pământ de culoare brun deschis, cu rare urme de fragmente ceramice din secolul al XIV-lea⁸, deci așa cum ilustrează și desenele profilurilor. În acest caz, depunerile din stratul amintit mai sus sunt mai târzii decât biserica, ea fiind deci construită mai devreme decât momentul indicat, lucru destul de puțin plauzibil dacă se iau în considerație și celelalte elemente care au apărut.

Un alt reper de datare a monumentului de la Volovăț îl constituie niște cărămizi găsite în naos și altele, descoperite tot acolo sau în alt loc, de această dată neprecizat. Primele cărămizi au fost interpretate ca făcând parte din pavajul bisericii. Cele din al doilea grup, având aceleași dimensiuni ca și unele din primul grup, prezentând în plus „pe una din fețe sănțuiri sub formă de linii ondulate, linii în zig-zag etc., pentru prinderea mai bine cu mortar în zidul construcției (fig. 8a)“, au fost utilizate, în opinia autorului cercetărilor, „la ridicarea zidului bisericii“⁹. Lăsând la o parte faptul că sănțuirile pe una din fețe nu sunt o dovadă hotărâtoare pentru a atribui cărămizilor respective rolul de material de zidărie, putând indica foarte bine și rolul de element de pavaj, în acest caz sănțuirile având rolul de a spori aderența, interesantă este datarea propusă pentru aceste piese. Prin analogie cu cărămizi asemănătoare, găsite la Suceava și Rădăuți, se consideră că datează din secolul al XIV-lea. Dacă despre cele de la Rădăuți autorul a avut, se pare, doar o semnalare orală¹⁰, despre cărămizile de la Suceava a beneficiat de o informație mai consistentă și anume că piesele respective au fost găsite în *umplutura* casei domnești din secolul al XIV-lea¹¹. Acest detaliu trebuie să genereze anumite rezerve în interpretare

⁵ Al. Artimon, *op. cit.*, p. 387.

⁶ Reprodus în prezenta lucrare în fig. 2.

⁷ Reprodus aici în fig. 3.

⁸ Al. Artimon, *op. cit.*, p. 388.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, nota 22.

¹¹ *Ibidem*, p. 388.

deoarece se știe că edificiul sucevean, considerat ca fiind casa domnească din prima etapă de construcție a curții domnești, a sfârșit prin incendiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea, probabil în anul 1476¹². Este adevărat că în interiorul acestei construcții a funcționat o sobă din cărămizi și cahle de la care puteau proveni și cărămizile asemănătoare cu cele de la Volovăț, dar autorii cercetărilor de la Suceava sunt oarecum prudenți în ceea ce privește datarea, încadrând respectiva instalație de încălzit „la cumpăna veacurilor XIV–XV”¹³. Dat fiind că se precizează că piesele respective au fost găsite *în umplutură*, nu trebuie exclusă posibilitatea ca ele să fie mai târzii și să provină de la alte construcții, impunându-se o verificare foarte atentă.

În privința fragmentelor ceramice găsite în „stratul de pământ de culoare brun deschis”, acestea nu pot fi puse, în contextul prezentat, într-o relație directă cu momentul în care a fost ridicată biserica.

Cerceii de tipul celui găsit în M₁₂ de la Volovăț se încadrează, din punct de vedere cronologic, într-o perioadă destul de largă, după cum însuși autorul descoperirii precizează. Dacă cel descoperit la Coconi este datat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, nu înseamnă că și cel de la Volovăț trebuie datat aidoma, neexistând nici un reper suplimentar care să înlăture posibilitatea de a fi dintr-o perioadă imediat anterioară sau posteroară momentului invocat.

Deși în necropola de la Dărmănești au fost găsiți cerceii de tipul celor din M₂₀ și M₂₁ de la Volovăț, în asociere cu moneda emisă în timpul lui Petru I Mușatinul, aceasta nu constituie o probă pentru datarea precisă, *a ambelor descoperiri*, în această epocă. Nu trebuie confundată – și acest lucru se știe – perioada de emisie cu perioada de circulație a unei anumite monede. Moneda reprezintă, în cazul de față, un reper *ante quem non*. Este foarte posibil ca monedele emise în timpul lui Petru I Mușatinul să se fi aflat în circulație și în primul deceniu al secolului al XV-lea. Pe de altă parte, nu există o asociere strictă între cerceii în discuție și perioada de circulație a monedelor emise în timpul lui Petru I.

În legătură cu fragmentele ceramice găsite pe nivelul de construcție, în interiorul bisericii, nu trebuie scăpat din vedere faptul că acestea puteau fi antrenate, în funcție de contextul stratigrafic, fie de către constructori, fie de către cei care au demantelat zidurile sau au intervenit pe locul respectiv *după* încetarea funcționării bisericii, putând fi purtate și de pe locul din vecinătatea monumentului. Este greu de acceptat ideea că fragmentele respective pot

¹² Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea domnească din Suceava*, București, 1988, p. 134.

¹³ *Ibidem*, p. 133.

reprezenta urme din timpul funcționării sfântului lăcaș. Pentru aceasta pledează și starea fragmentară accentuată, datorată de cele mai multe ori și unei rulări îndelungate. Nici fragmentele ceramice din umplutura gropilor de morminte nu sunt de natură a oferi o probă cronologică absolut convingătoare. De obicei, acestea reprezintă indicii ale unor activități casnice, activități care, în cazul dat, foarte probabil au încetat pe locul bisericii și al cimitirului în momentul în care acestea au intrat în funcțiune, după care apariția ceramicii în aceste spații capătă caracter accidental sau este legată de ritualul înmormântării, pentru acest ultim caz neexistând, după cum reiese din prezentarea autorului cercetărilor, nici o probă. În aprecierea ceramicii de la Volovăț și a relației cronologice a acesteia cu biserica trebuie să se țină seama și de o precizare din textul readus în discuție, anume că „reprezentative au fost fragmentele ceramice găsite în periegeze“, completată cu cea de la nota 38 : „Periegeze s-au efectuat la N-V și S-V de biserica lui Ștefan cel Mare“¹⁴, deci pe celălalt mal al pârâului Volovăț.

Pentru sublinierea importanței monumentului descoperit la Volovăț, care este – fără îndoială – deosebită, s-a apelat la încadrarea sa tipologică. Pentru spațiul moldav se citează bisericile de la Siret, Moldovița și Humor. Exceptând Sf. Treime din Siret, a cărei datare, în ciuda eforturilor depuse de către specialiști, rămâne discutabilă, celelalte două aparțin începutului secolului al XV-lea¹⁵. Mai trebuie observat că nici una dintre bisericile descoperite până în prezent la Suceava, reședința principală a domnilor și târgul în care se afla și sediul Mitropoliei țării, databile în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, nu are plan triconc¹⁶, plan reprezentativ pentru ritul ortodox. Avându-se în vedere cele expuse, se poate considera că fundațiile de biserică descoperite la Volovăț ar fi posibil să aparțină unei perioade mai târzii, poate primilor ani de domnie a lui Alexandru cel Bun, când sunt zidite și bisericile de la Moldovița și de la Humor, într-o etapă în care se normalizează relațiile cu Patriarhia din Constantinopol și orientarea definitivă a Moldovei spre ritul răsăritean devenise evidentă.

¹⁴ Al. Artimon, *op. cit.*, p. 402 și nota 38 de la p. 396. A se vedea și fig. 1 de la p. 385 (amplasarea celor două biserici de la Volovăț) reproducă aici la fig. 4.

¹⁵ Gh. I. Cantacuzino, *Vechea mănăstire a Moldoviței în lumina cercetărilor arheologice*, în *BMI*, 40, 1971, 3, p. 79–84 ; Elena Busuioc și Gh. I. Cantacuzino, *Date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în *SCIV*, 20, 1, p. 67–82.

¹⁶ Emil-Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceaușu, *Să nu dărmăm, dacă nu știi să construiești / zidești*. Rădăuți–Iași, 1991, p. 181–231, unde sunt descrise pe larg edificiile religioase sucevene. Ultimele cercetări arheologice întreprinse la Mirăuți par a indica un alt plan decât cel triconc pentru cea mai veche biserică de aici (informație de la d-ra Paraschiva Victoria Bătariuc, pentru care fi mulțumim și aici).

Aserțiunea conform căreia „faptul că tradiția amintește de zidirea unei biserici aici de către Dragoș Vodă ne dovedește încă odată vechimea acestui monument, documentată acum și arheologic”¹⁷ se dovedește, la o analiză atentă a surselor, neântemeiată. Nicolae Costin, și autorul descoperitor menționează acest lucru¹⁸, consemna tradiția conform căreia Dragoș Vodă a construit la Volovă o biserică *din lemn* și nu din piatră¹⁹. Această biserică a fost strămutată de către Ștefan cel Mare la Putna, în locul ei domnul zidind o biserică de piatră, biserică ce se poate vedea și astăzi. Prin urmare, între biserica evocată de Nicolae Costin și cea descoperită în urma investigațiilor arheologice nu este nici o legătură. Eventualele urme ale vechii biserici, cea atribuită de tradiție lui Dragoș Descălecătorul, trebuie căutate în perimetrul bisericii zidită de Ștefan cel Mare. Biserica ale cărei fundații au fost descoperite pe cale arheologică este una din cele două biserici din „Vâlhovăț” întărite, alături de altele, de către Ștefan cel Mare, Episcopiei de Rădăuți²⁰. Două biserici existau în această așezare și în vremea lui Alexandru cel Bun, când se făcea dania către amintita episcopie²¹. Anul 1490, când a fost emis actul de către cancelaria lui Ștefan cel Mare, constituie un reper în stabilirea momentului în care biserica și-a încetat funcționarea, acesta putând fi în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, eventual în primii ani ai celui de-al XVI-lea. Este foarte probabil să existe o anumită legătură și între momentul dispariției acestui lăcaș și cel al construirii noii biserici, existența unor semne de reutilizare a unor materiale de construcție la zidirea bisericii ștefaniene putând fi un indiciu important.

Ceea ce constituie o certitudine la momentul actual este că biserica ale cărei ruine au fost descoperite la Volovă a funcționat aproape pe întreg parcursul secolului al XV-lea, cel puțin în intervalul dintre data la care Alexandru cel Bun a făcut dania pentru Episcopia de Rădăuți și până în anul 1490, când Ștefan cel Mare întărea această danie.

Prin rândurile de față nu s-a încercat altceva decât redeschiderea discuției asupra unor interpretări care au intrat în circuitul științific, dar care, se speră, pot fi cel puțin completate.

¹⁷ Al. Artimon, *op. cit.*, p. 404.

¹⁸ *Ibidem*, p. 384.

¹⁹ „Înțeles-am și noi de oameni bătrâni, lăcuitoari de aicea din țară, cum să trage cuvântul den om în om, că o biserică de lemn la Olovăț. (s. C.A.). să fie făcută de Dragoș Vodă. Și aceea biserică de lemn (s. C.A.) au mutat-o Ștefan Vodă cel Bun de o au clădit la mănăstirea Putna, unde stă până acum. *Iară pe locul bisericii acei de lemn, la Olovăț, Ștefan Vodă au zidit biserică de piatră*”. (Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoie și I. Lăzărescu, cu o Prefață de G. Ivănescu, Iași, 1976, p. 74–75.

²⁰ DRH, A, III, nr. 73, p. 135–139. Documentul este datat 1490 martie 15.

²¹ Cf. același document.

OBSERVATIONS CONCERNANT LES FONDATIONS
D'ÉGLISE DÉCOUVERTES À VOLOVĂȚ (LE DÉPARTEMENT DE SUCEAVA)

R é s u m é

L'auteur prend de nouveau en considération un objectif archéologique significatif découvert quelques bonnes années auparavant et publié il y a plus d'une décennie : les restes de l'église découverte à Volovăț (le département de Suceava) qui selon celui qui l'a découverte daterait de la seconde moitié du XIV-e siècle.

En analysant de nouveau les arguments de cet encadrement dans cette période, l'auteur conclut que la seule certitude qui existe à présent est que l'église dont les ruines ont été découvertes à Volovăț a été utilisée presque tout le long du XV-e siècle.

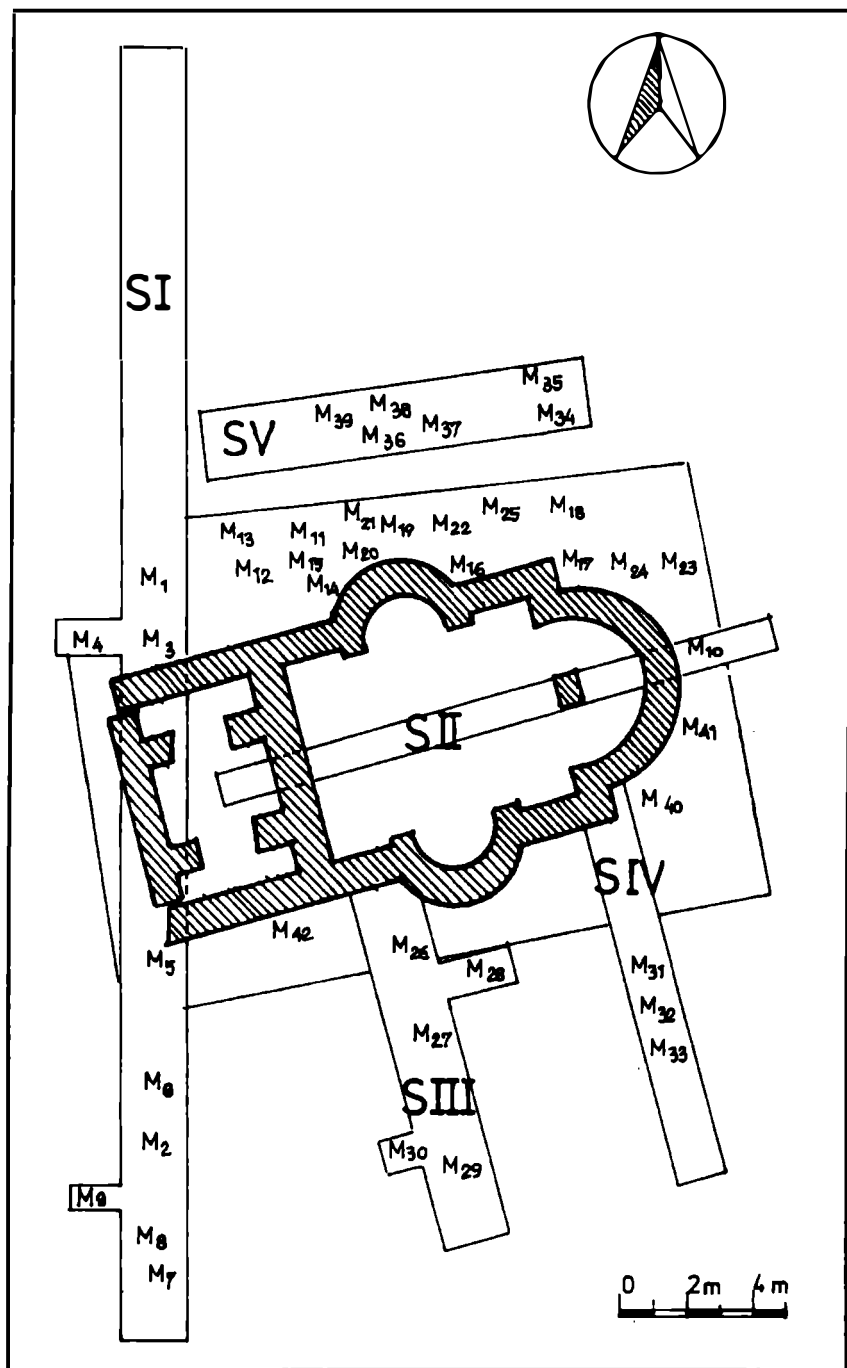
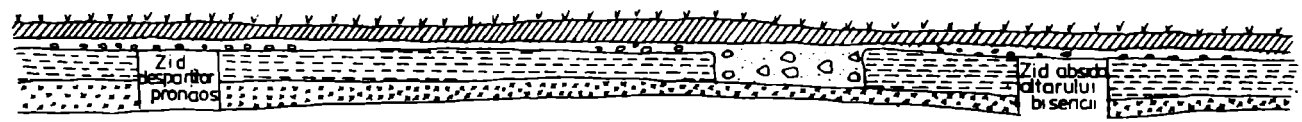

Figura 1 - Volovăț: planul general de săpătură
(după Al. Artimon 1981)

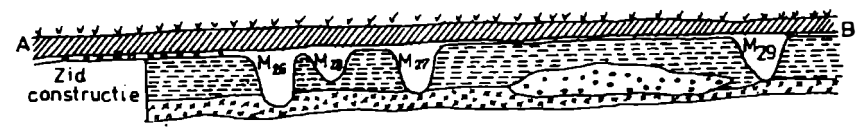

LEGENDĂ:

	- Pământ negru arabil		- Pământ cenușiu-viu	
	- Pământ brun deschis		- Pământ umplutură, pietre. masa altarului	
	- Pământ negru brun		- Fragmente de mortar	

Figura 2 - Volovăț: Profilul peretului de nord al secțiunii II (după Al. Artimon, 1981)

LEGENDĂ:

	- Pământ negru arabil		- Pământ cenușiu-viu	
	- Pământ brun deschis		- Prundiș albia unui râu	
	- Pământ negru brun		- Fragmente de mortar	

Figura 3 - Volovăț. Profilul peretului de est al secțiunii III (după Al. Artimon, 1981)

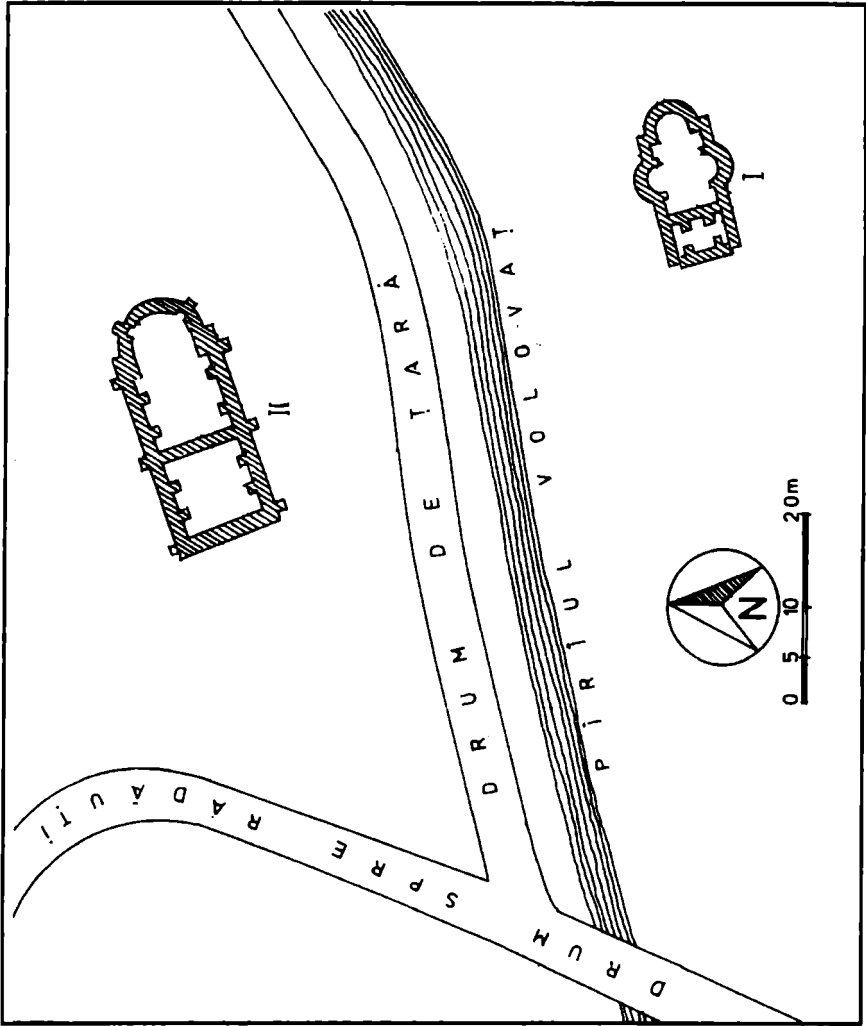

Figura 4. - Volovăț. Amplasarea celor două biserici
(după Al. Artimon, 1981)